

REDEFINING CONTEMPORARY SECURITY AND THE NECESSITY OF HUMAN SECURITY

Bogdan Ștefanachi

Assoc. Prof., PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: After the end of Cold War, the new international context offers the conditions to rethink the traditional way of understanding sovereignty by challenging the central role of the state as (the only) relevant security referent. But because the sovereignty could be a very sensitive feature of the state, a better way of approaching the issue of sovereignty is mediated by the understanding security as a functional manner of forging sovereignty. So, the image of the state as epicenter of policy making and implementing is challenged by a new narrative, represented by the transformation of the individual into the reference object of security. Accordingly, in the middle of the 1990s the concept of human security is introduced as a reflection of general change of the stress from the military state-centric issues (assumed by the realist and neo-realist orthodoxism) towards those non-military. The study underscores, the mechanism by which, in such a complex context, the analysis of security can be refined, by changing the perspective on the subject of human endeavor (human security) and highlighting the normative utility of the perspective discusses a series of limitations enforced by the applicability of these rules.

Keywords: security, state, individual, human security, normative utility.

Introducere

Sfârșitul Războiului Rece aduce în prim plan și suprapune peste discursul globalizării, discursul cu privire la dezvoltare (umană), o dată cu publicarea de către UNDP, în 1990, a primului *Raport al dezvoltării umane*, ca o încercare de „lărgire a opțiunilor individuale”¹. În acest context, deschis de discuțiile despre dezvoltarea umană pe fondul implicațiilor globalizării, este introdus, la mijlocul anilor

¹ UNDP, *Human Development Report 1990*, Oxford University Press, Oxford, 1990, p. 10.

1990, conceptul de securitate umană. Ca o reflectare a schimbării generale de accent dinspre aspectele stat-centrice militare (asumate de orientările realiste și neo-realiste) către cele non-militare, *Raportul dezvoltării umane 1995* statua că „adevăratul punct de plecare al strategiilor dezvoltării umane este de a aborda fiecare aspect din cadrul modelelor tradiționale de creștere economică din punctul de vedere al indivizilor”². O asemenea abordare proiectată asupra spațiului securității devine responsabilă de ceea ce numim securitate umană, pentru că „perspectiva *centrată pe individ*, de formulare și evaluare a politicii, este contribuția conceptuală esențială a dezvoltării umane la securitatea umană”³.

Așadar, procesul de globalizare, ale cărui efecte se intensifică exponențial o dată cu sfârșitul Războiului Rece creează condițiile și necesitatea definirii dezvoltării și securității umane, atribuind prioritate normativă impactului pe care diversele politici îl au asupra individului. Altfel spus, pe fondul globalizării, „dezvoltarea umană și securitatea umană pot fi descrise ca fiind concepte paralele, instanțieri ale unei abordări generale care, în lipsa unei expresii mai bune, poate fi numită *centrată pe individ (people-centred)* sau *uman-centrică (human-centred)*”⁴. Spațiul internațional, transformat sub presiunea globalizării care îndepărtează (măcar parțial) statul din epicentrul elaborării și implementării politicilor, capătă sens în măsura în care un discurs alternativ care preia și dezvoltă această transformare se constituie – or, această nouă *narațiune* este reprezentată de transformarea individului în obiect de referință atât al dezvoltării cât și al securității. Această schimbare paradigmatică deschide calea către redescoperirea argumentelor normative, mai ales că sfârșitul Războiului Rece nu se confundă cu scenariul optimist al *sfârșitului istoriei*⁵. Dimpotrivă, agresivitatea și conflictul continuă să fie o constantă a relațiilor internaționale (pentru unii chiar lumea post – Război Rece este o revenire la barbaria interbelică)⁶, uneori devenind chiar mult mai greu de contracarat (spre exemplu, recalibrarea fenomenului terorist), fapt pentru care se impune necesitatea unui răspuns just. Ca o implicație directă a insecurității globale trebuie continuată căutarea unor mijloace pragmatice de *îndiguire* și eliminare a unor asemenea fenomene, conturarea unui cadru teoretic care „să stabilească limite practice pentru utilizarea forței și astfel să

² UNDP, *Human Development Report 1995*, Oxford University Press, Oxford, 1995, p. 123.

³ Barbara von Tigerstrom, *Human Security and International Law: Prospects and Problems*, Hart Publishing, Oxford, 2007, p. 15.

⁴ von Tigerstrom, *Human Security*, p. 15.

⁵ Francis Fukuyama, *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, Editura Paideia, București, 1997.

⁶ John J. Mearsheimer, „Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War”, *International Security*, vol. 15, no. 1. (Summer, 1990), pp. 5-56.

diminueze, dacă nu să elimine complet, barbaria războiului care rămâne încă o caracteristică a societății civile globale emergente”⁷.

Securitatea umană – antecedente conceptuale și necesitatea unui nou cadru de analiză⁸

Infrastructura care constituie pilonul de rezistență al *transformării globale* marcate de sfârșitul Războiului Rece este reprezentată de revoluția tehnologică al cărei efect s-a reflectat în reducerea costurilor de transport, de comunicare precum și în reducerea costurilor informațiilor. Aceste elemente, cumulate, se reflectă în creșterea fără precedent a productivității, în expansiunea economică și în creșterea comerțului internațional. Dar, globalizarea economică este doar un aspect (poate cel mai vizibil și evident) care, pentru a nu sărăci nepermis de mult conținutul procesului trebuie completat cu alte dimensiuni, așa cum sunt cele sociale, politice sau culturale. Într-un atare context se produce și „globalizarea valorilor”, ca o modalitate de generalizare a principiilor etice reflectate în declarațiile asupra drepturilor omului; altfel spus, „o interpretare a globalizării este faptul că am devenit conștienți de o comunitate singulară umană”⁹. Una dintre formulele cele mai cuprinzătoare ale unui astfel de demers este înglobată în *Declarația Mileniului* (document fundamental și pentru definirea dezvoltării), care poate fi structurată pe două dimensiuni centrale: în primul rând, drepturi civile și politice, în virtutea cărora indivizii sunt autonomi în raport cu puterea statului și sunt îndreptățiți să participe la procesul de luare a deciziilor și, în al doilea rând, drepturi economice, sociale și culturale care reflectă valorile egalității economice și sociale, ale solidarității și non-discriminării. Prin urmare, globalizarea, ca termen care interpretează și explică aspecte care țin de complexitatea și evoluția extrem de rapidă a lumii contemporane, trebuie înțeleasă ca un proces de integrare nu doar a economiilor ci și a culturii și guvernantei și prin aceasta, a normelor.

Dintr-o perspectivă similară și făcând apel la același document – *Declarația Mileniului* – putem identifica planul general care permite această mutație ca fiind subsumată unui set de valori fundamentale, „esențiale pentru relațiile internaționale ale secolului XXI”, anume: libertatea, egalitatea, solidaritatea,

⁷ Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, *International Relations Theory*, Longman, London, 2010, p. 411.

⁸ vezi și Bogdan Ștefanachi, „Securitate Umană - o lectură normativă a globalizării”, în Muraru, Adrian (coord.). *Filosofia și societatea cunoașterii*, Institutul European, Iași, 2012; Bogdan Ștefanachi, „Securitatea umană – un cadru normativ de analiză”, în Răducu, Cătălina-Daniela, Bogdan Ștefanachi (coord.), *Securitatea umană. Provocări contemporane*, ProUniversitaria, București, 2015.

⁹ Mary Kaldor, *Securitatea umană*, CA Publishing, Cluj-Napoca, 2010, p. 185.

toleranța, respectul pentru mediu și responsabilitatea¹⁰. Astfel, reconceptualizarea securității devine posibilă și în același timp necesară – în formula securității umane – pe fondul proiectării sale în cadrul mai larg al dezvoltării și, mai mult, ca un element central al acesteia, pentru că „dezvoltarea trebuie înțeleasă ca un proces de transformare pozitivă a unei societăți”¹¹, iar globalizarea și dezvoltarea sunt practic „cele două concepte largi ale transformării”¹². Dar, în contextul post Război Rece, prin îndepărtarea de analizele stat-centrice, dezvoltarea la rândul ei se apropie de o concepție mai largă plasând în centrul său individul, pentru că „indivizii sunt adevărata avuție a unei națiuni”¹³ sau, așa cum considera Amartya Sen „dubla recunoaștere a faptului că ființele umane (1) pot să fie mult mai bune și (2) pot să facă mult mai mult în acest sens, poate fi văzută ca dubla teză a abordării dezvoltării umane”¹⁴. De pe o asemenea poziție și în deplină convergență cu securitatea umană „dezvoltarea poate fi concepută ca procesul de extindere a libertăților de care se bucură indivizii”¹⁵ altfel spus, orice formulă de constrângere individuală este exclusă chiar dacă în favoarea sa ar putea fi invocate o serie de avantaje materiale (de cele mai multe ori obținute pe termen scurt). Dezvoltarea umană presupune în primul rând eliminarea tuturor surselor majore care obturează libertatea individuală, de la sărăcie la tiranie, de la lipsa oportunităților economice la privațiunile sociale sistematice, de la lipsa facilităților publice la intoleranță sau până la formule hipertrofiate ale statalității¹⁶. De aceea, va considera Amartya Sen că pot fi identificate cel puțin două motive pentru care libertatea trebuie să ocupe poziția centrală în definirea procesului de dezvoltare. Pe de o parte, din rațiuni evaluative, aprecierea progresului înregistrat (de o societate sau de o comunitate) trebuie să facă referire, în primul rând, la gradul în care libertatea individuală a fost respectată și consolidată. Pe de altă parte, pentru că, din rațiuni de eficiență, dezvoltarea este în întregime dependentă de decizia voluntară a indivizilor¹⁷. În acest sens, obiectivul fundamental al dezvoltării trebuie să fie reprezentat de consolidarea capacităților individuale sau de ranforsarea oportunităților pe care le au indivizii pentru a-și maximiza potențialul.

¹⁰ UN, *United Nations Millenium Declaration*, 2000, disponibilă la <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm>.

¹¹ Gbenga Lawal, “Globalization and Development: The Implications for the African Economy”, *Human and Social Sciences Journal* 1 (1) 2006, p. 66.

¹² Lawal, “Globalization and Development”, p. 66.

¹³ UNDP, *Human Development Report 1990*, p. 9.

¹⁴ Amartya Sen, “Foreword”, in Fukuda-Parr, Sakiko, Kumar A. K., Shiva (eds.). *Handbook of Human Development*, Oxford University Press, New Delhi, 2009, p. iii.

¹⁵ Amartya Sen, *Development as Freedom*, Oxford University Press, Oxford, 1999, p. 3.

¹⁶ Sen, *Development as Freedom*, p. 3.

¹⁷ Sen, *Development as Freedom*, pp. 4-5.

Prin prisma dezvoltării, componenta economică este considerată importantă, dar nu esențială, accentul trebuind să fie pus pe „calitatea creșterii și pe echitatea distribuției sale”¹⁸ fapt reflectat în legătura substanțială și necesară (conștient creată) dintre creșterea economică și viața indivizilor. Schimbarea accentului dinspre stat spre individ în sfera dezvoltării este inserată în *Raportul dezvoltării umane 1995*, iar acest aspect marchează profund modul în care va fi abordată securitatea (individului, umană). Într-o astfel de grilă comprehensivă, dezvoltarea nu mai este gândită în subsidiarul securității naționale, ca formulă de preservare a interesului național. Dimpotrivă, „redefinirea conceptului de securitate ca o îndepărtare de securitatea statului, care plasează în centrul său aspectele militare, și ca o orientare către o imagine holistică a securității umane va susține tendința de a transfera resursele dinspre cheltuielile militare către cele de dezvoltare. Astfel, securitatea umană nu este doar similară ci, și complementară, cu dezvoltarea umană”¹⁹. În condițiile recalibrărilor teoretice care au urmat sfârșitului Războiului Rece, aceasta înseamnă că „promovarea securității are rol instrumental pentru dezvoltare, iar modelele incluzive ale dezvoltării sunt un element important pentru evitarea conflictului, fapt pentru care dezvoltarea capătă rol instrumental pentru dobândirea securității”²⁰. Dacă *Raportul dezvoltării umane 1990* considera că „obiectivul central al dezvoltării este de a crea un mediu favorabil pentru ca oamenii să se bucure de o viață lungă, sănătoasă și creativă”²¹, iar în 1994, securitatea umană era definită ca fiind răspunsul la amenințarea globală a sărăciei²² devine evidentă legătura dintre cele două concepte; biunivocitatea acestei relații trebuie înțeleasă prin faptul că progresul societal necesită reducerea insecurității și, în același timp, dezvoltarea incluzivă reprezintă un indicator solid pentru creșterea gradului de securitate²³; fără a fi noțiuni interșanjabile, dezvoltarea și securitatea definite din perspectiva individului, ca referent central, devin componente complementare pentru depășirea viziunii stat-centrice specifice ortodoxismului realist.

Dispariția extrem de rigidei balanțe de putere, care a caracterizat perioada Războiului Rece, creează o nouă arhitectură internațională în cadrul căreia devin tot mai relevante amenințările non-militare, fapt care generează ample dezbateri cu privire la nivelul optim la care acestea trebuie și pot fi gestionate. Explicația tradițională realistă, prin atenția exagerată acordată statului, eșuează în a surprinde

¹⁸ UNDP, *Human Development Report 1995*, p. 122.

¹⁹ von Tigerstrom, *Human Security*, p. 16.

²⁰ Frances Stewart, “Development and Security”, *Conflict, Security and Development* 4 (3) 2004, pp. 261-88., pp. 277-278.

²¹ UNDP, *Human Development Report 1990*, p. 9.

²² UNDP, *Human Development Report 1994*, Oxford University Press, Oxford, 1994.

²³ Stewart, “Development and Security”, p. 285.

sau chiar maschează o serie de amenințări reale la adresa individului și, prin aceasta, securitatea eșuează în chiar obiectivul său central: de a proteja (individul). De aceea, surmontarea abordărilor tradiționale aduce în prim plan o serie de concepte noi, precum securitatea societală, securitatea comprehensivă, securitatea internațională (globală) și securitatea umană; această regândire paradigmatică este reflectată și în *Raportul dezvoltării umane 1994*, document în cadrul căruia sfârșitul Războiului Rece reprezintă granița dintre vechi (tradițional) și nou. În noul context internațional – marcat profund de implicațiile globalizării – nu mai este posibilă exclusivitatea securității naționale deoarece o serie de noi concepte intervin în realitățile cu care operăm, deoarece „concepte abstracte precum valori, norme sau expectații influențează atât alegerile cât și rezultatele securității”²⁴. Pe fondul mutațiilor produse de sfârșitul Războiului Rece și ca o implicație directă a acestuia, „ideea ubicuă este a securității în sens *extins*”²⁵ ceea ce înseamnă practic definirea unei „înțelegeri permissive și pluraliste a securității, ca obiectiv atât al indivizilor și grupurilor cât și al statului.”²⁶

Așadar, anii 1990 sunt marcați de o serie întreagă de (re)teoretizări, un loc important revenindu-i și securității care „pentru o perioadă mult prea lungă de timp a fost interpretată restrâns: ca securitate a unui teritoriu față de o agresiune externă, sau ca protecție a intereselor naționale de politică externă sau ca securitatea globală față de amenințarea holocaustului nuclear”²⁷. Într-o astfel de atmosferă Barry Buzan va spune că „securitatea colectivităților umane este afectată de factori din cinci sectoare principale: militar, politic, economic, social și de mediu”²⁸ iar *Raportul dezvoltării umane 1994* va identifica șapte componente ale securității umane: securitatea economică, securitatea alimentară, securitatea sănătății, securitatea ambientală, securitatea personală, securitatea comunității și securitatea politică²⁹. Din această perspectivă generală, securitatea umană prezintă două dimensiuni fundamentale: *freedom from fear* (libertatea față de frică) și *freedom from want* (libertatea față de necesități)³⁰ deși, la nivel individual această distincție este atenuată de Comisia Națiunilor Unite pentru Securitate Umană care definește

²⁴ P. H. Liotta, Taylor Owen, “Why Human Security?” *Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations* VII (1) 2006, p. 51.

²⁵ Emma Rotschild, “What is Security?” *Daedalus* 124 (3) 1995, p. 55.

²⁶ Rotschild, “What is Security?”, p. 60.

²⁷ UNDP, *Human Development Report 1994*, p. 24.

²⁸ Barry Buzan, *Popoarele, statele și teama*, Cartier, Chișinău, 2000, p. 31.

²⁹ UNDP, *Human Development Report 1994*, pp. 24-25.

³⁰ UNDP, *Human Development Report 1994*, p. 24.

securitatea umană ca fiind protejarea „nucleului vital al vieții umane prin sporirea libertăților umane și a modului de realizare a acestora”³¹.

Demilitarizarea securității nu implică eliminarea preocupărilor strategice tradiționale ci doar completarea acestora cu unele care nu mai pot fi soluționate prin concentrarea exclusivă pe nivelul statal. De aceea, preocuparea pentru securitatea umană nu înlocuiește preocupările pentru securitatea statului, care continuă să fie necesară pentru gestionarea amenințărilor violente, ci se transformă într-un complement al acesteia: „o atare strategie trebuie să fie dezvoltată pe structura duală a protecției și a împuternicirii în cadrul căreia statul și societatea civilă au rol complementar”³². Acceptând ca demers metodologic multiplicarea nivelurilor de analiză – nivel subnațional, nivel intranațional și nivel internațional – securitatea umană nu doar deconstruiește rolul statului în accepțiunea sa tradițională ci și, îl reconstruiește într-o manieră care redefineste suveranitatea în acord atât cu proiecția legitimă a puterii la nivel domestic, cât și cu legitimitatea acesteia la nivelul constrângerilor normative supranaționale. În această nouă geometrie a principiilor care modelează securitatea contemporană, extinderea conceptului se face în mai multe direcții. Astfel, din punct de vedere al entităților cărora trebuie să li se asigure securitatea, conceptul de securitate este extins de la securitatea națiunilor la cea a grupurilor și indivizilor. Pe de altă parte, conceptul este extins ascendent – de la națiune la sistemul internațional. În al treilea rând, conceptul de securitate se extinde pe orizontală, completând perspectiva militară cu cea politică, economică sau ambientală și astfel, practic, întinderea securității poate căpăta dimensiunea umană. În al patrulea rând, se extinde (ca o consecință firească) și responsabilitatea politică de a asigura securitatea de la state la instituții internaționale, autorități subnaționale, organizații nonguvernamentale, opinie publică sau piață³³. Devin deci, lesne observabile modificările majore pe care le generează extinderea securității și constituirea în acest mod a securității umane; drumul astfel parcurs marchează diferențele profunde dintre paradigma tradițională și noua abordare precum și, complexitatea expansiunii noului concept.

Elaborarea conceptului de securitate umană constituie un pas important către reconstrucția sistemului internațional în jurul unei ordini internaționale juste, extrăgându-și legitimitatea, în universul conceptual contemporan, în primul rând din dimensiunile etice și normative pe care le implică. Plasând în centrul său respectul pentru drepturile omului, securitatea umană promovează protecția indivizilor și de

³¹ COMMISSION ON HUMAN SECURITY (CHS), *Human Security Now*, CHS, New York, 2003, p. 4, disponibil la http://www.policyinnovations.org/ideas/policy_library/data/01077/res/id=sa_File1/

³² Francois Fouinat, "A Comprehensive Framework for Human Security", *Conflict, Security and Development* 4 (3) 2004, p. 294.

³³ Rotschild, "What is Security?", p. 60.

aici decurge necesitatea de a fi pusă în practică nu ca un concept evaziv, ci ca o cerință de bază și ca un drept fundamental. Mai mult, securitatea umană și drepturile omului se ranforsează reciproc deoarece primeia îi revine sarcina de a stabili care sunt drepturile amenințate în anumite situații, iar celor din urmă le revine sarcina de a stabili traiectoria pe care trebuie să se încadreze securitatea umană. Aspectul etic decurge, în primul rând, din plasarea individului ca element central al demersului de securitate precum și din redefinirea sistemului internațional în acord cu această transformare tectonică construită pe primatul drepturilor omului, fapt subliniat de Kofi Annan atunci când spune că „nu ne vom putea bucura de securitate fără dezvoltare, de dezvoltare fără securitate și de niciuna dintre ele fără respectarea drepturilor omului”³⁴. Creșterea importanței și impactului valorilor și principiilor inserate în Declarația Universală a Drepturilor Omului face ca ordinea internațională să nu mai fie limitată doar la aspectele care țin de prevenirea conflictelor internaționale ci să se extindă și asupra promovării drepturilor omului, asupra mijloacelor de maximizare a bunăstării și libertății personale. De aceea, plecând de la cuvintele primului ministru japonez Obuchi Keizo, putem susține că obiectul central al securității umane este să genereze cadrul normativ în interiorul căruia „ființele umane ar trebui să poată duce o viață de creativitate, fără a le fi amenințată supraviețuirea sau afectată demnitatea”. Aceste coordonate etico-normative sunt reafirmate de Mary Kaldor atunci când identifică principiile securității umane, care trebuie aplicate atât rezultatelor vizate cât și mijloacelor utilizate (atât lui *cum* cât și lui *de ce*), anume: supremația drepturilor omului, autoritatea politică legitimă, multilateralismul, abordarea de jos în sus și focusul regional³⁵.

În încercarea de a operaționaliza securitatea umană răspunzând la întrebarea *de ce securitatea umană?* (*why human security?*), Amartya Sen găsește o serie de argumente care fac necesară o astfel de abordare³⁶. Securitatea umană este așadar un mod de a gestiona *securitatea supraviețuirii* prin accentul pus pe aspectele care țin de *sănătate, pace și toleranță*. De aceea, securitatea umană trebuie înțeleasă ca o componentă a vieții cotidiene și a modului în care trebuie preservată calitatea vieții, în primul rând prin participare socială, politică și economică. De asemenea, în contextul avansului tehnologic implicat de globalizare, securitatea umană trebuie să construiască o *legătură între accesul informațional și responsabilitatea ecologică*, în condițiile în care demnitatea, echitatea și solidaritatea umane sunt elemente constitutive ale sale. Perspectiva oferită de securitatea umană trebuie să contureze cadrul care să diminueze inegalitatea și insecuritatea globale prin solidaritatea umană globală și astfel să poată fi evitat

³⁴ UN, *In Larger Freedom: Towards Development, security and Human Rights for All*, p. 6.

³⁵ Kaldor, *Securitatea umană*, pp. 218-223.

³⁶ Amartya Sen, "Why Human Security?" in International Symposium on Human Security, Tokyo, 2000, disponibil la <http://www.scribd.com/doc/25342431/Why-Human-Security-Amartya-Sen>

un pericol dual care poate fi generat de globalizare: excluziunea sau incluziunea nedreaptă. Nu în ultimul rând, întărirea securității umane construită pe principiile preeminenței individului, redefinește cadrul instituțional internațional, completându-l cu o serie de noi actori care reflectă tocmai solidaritatea transnațională.

Concluzii

Neorealismul poate oferi soluții pentru relațiile inter-statale și pentru modul cum se constituie balanța internațională a puterii, iar dacă puterea poate fi complet autonomizată în raport cu coordonatele domestice, atunci paradigma neorealistă pare a fi suficientă. Însă, în condițiile în care obiectul de referință al securității nu mai este omogen (și, pe cale de consecință, simplist) identificat cu statul-națiune iar suveranitatea și integritatea teritorială devin valori ale sistemului internațional și nu mai reprezintă doar elemente ale unei structuri obiective (anarhia), iar percepția amenințărilor depășește cadrul îngust al conflictului deschis sau al războiului și, pe cale de consecință, pot fi identificate noi mijloace de protecție (precum cooperarea sau puterea *soft*), neorealismul se dovedește inefficient.³⁷ De asemenea, (neo)liberalismul, deși completează dimensiunea militară a puterii cu coordonate economice (comerciale) sau politice și, concomitent, completează nivelul actorilor sistemului internațional cu diverse entități non-statale, rămâne în esență, circumscris unei viziuni stat-centrice. Din perspectiva integratoare – a securității umane – aprofundarea dezbaterii cu privire la obiectul de referință este completată cu extinderea percepției amenințărilor (și, inevitabil, extinderea mecanismelor de diminuare/eliminare a acestora) și astfel devine posibilă surprinderea modului în care sunt structurate politicile domestice și a manierei în care această ordonare influențează proiecția internațională a puterii.

Bibliografie:

Buzan, Barry, *Popoarele, statele și teama*, Editura Cartier, Chișinău, 2000.

COMMISSION ON HUMAN SECURITY (CHS), *Human Security Now*, CHS, New York, 2003, disponibil la http://www.policyinnovations.org/ideas/policy_library/data/01077/_res/id=sa_File1/

Fouinat, Francois, "A Comprehensive Framework for Human Security", *Conflict, Security and Development* 4 (3) 2004, pp. 289-297.

Fukuyama, Francis, *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, Editura Paidea, București, 1997.

³⁷ Shahrbanou Tadjbakhsh, Anuradha M Chenoy 2007, *Human Security: Concepts and Implications*, Routledge, London & New York, 2007, pp. 84-86.

- Kaldor, Mary, *Securitatea umană*, CA Publishing, Cluj-Napoca, 2010.
- Lawal, Gbenga, "Globalization and Development: The Implications for the African Economy", *Human and Social Sciences Journal* 1 (1) 2006: 65-78.
- Liotta, P. H., Taylor Owen, "Why Human Security?" *Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations* VII (1) 2006, pp. 37-55.
- Mearsheimer, John J., „Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War”, *International Security*, vol. 15, no. 1. (Summer, 1990), pp. 5-56.
- Rotschild, Emma, "What is Security?" *Daedalus* 124 (3) 1995, pp. 53-98.
- Sen, Amartya, "Foreword", in Fukuda-Parr, Sakiko, Kumar A. K., Shiva (eds.). *Handbook of Human Development*, Oxford University Press, New Delhi, 2009.
- Sen, Amartya, "Why Human Security?" in International Symposium on Human Security, Tokyo, 2000, disponibil la <http://www.scribd.com/doc/25342431/Why-Human-Security-Amartya-Sen>.
- Sen, Amartya, *Development as Freedom*, Oxford University Press, Oxford, 1999.
- Ștefanachi Bogdan, „Securitatea umană – un cadru normativ de analiză”, în Răducu, Cătălina-Daniela, Bogdan Ștefanachi (coord.), *Securitatea umană. Provocări contemporane*, ProUniversitaria, București, 2015.
- Ștefanachi, Bogdan, „Securitate Umană - o lectură normativă a globalizării”, în Muraru, Adrian (coord.), *Filosofia și societatea cunoașterii*, Institutul European, Iași, 2012.
- Stewart, Frances, "Development and Security", *Conflict, Security and Development* 4 (3) 2004, pp. 261-88.
- Tadjbakhsh, Shahrbanou, Anuradha M. Chenoy, *Human Security: Concepts and Implications*, Routledge, London & New York, 2007.
- Tigerstrom, Barbara von, *Human Security and International Law: Prospects and Problems*, Hart Publishing, Oxford, 2007.
- UN, *In Larger Freedom: Towards Development, security and Human Rights for All*, 2005, disponibil la <http://www.un.org/largerfreedom/contents.htm>.
- UN, *United Nations Millennium Declaration*, 2000, disponibilă la <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm>.
- UNDP, *Human Development Report 1990*, Oxford University Press, Oxford, 1990.
- UNDP, *Human Development Report 1994*, Oxford University Press, Oxford, 1994.
- UNDP, *Human Development Report 1995*, Oxford University Press, Oxford, 1995.
- Viotti, Paul R., Mark V. Kauppi, *International Relations Theory*, Longman, London, 2010.